

Полякова Т. В.
Донбаський державний педагогічний університет

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЯК ЕЛЕМЕНТА НАЦІОНАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНОГО САМОВИРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем мовної картини світу у творчій спадщині українських поетів. Основну увагу зосереджено на теоретичних засадах концепції сприйняття світу зарубіжними та вітчизняними мовознавцями. У праці розкрито взаємозв'язок мови і свідомості, мислення й діяльності людини; наголошено, що мова впливає на концептуальний погляд особистості на світ.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, лексико-семантичне поле, лексична одиниця.

Важливим аспектом сучасного мовознавства є дослідження мовної картини світу (МКС) письменника – системи взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, – який відтворюється за допомогою лексико-семантичного поля.

Картина світу – це фундаментальне поняття, що відображає взаємостосунки людини та її оточення. Це саме той образ, світобачення, яке лежить в основі суспільної та індивідуальної свідомості. Як відомо, формування картини світу народу неможливе без мови, бо вона відображає національну специфіку бачення, специфіку засобів фіксації та членування об'єктивної реальності. Мовна особистість перетворює світ в індивідуальну картину, до якої входять не лише відображені об'єкти, а й позиція, ставлення автора до тих об'єктів. Поет відображає те, що бачить, через призму власного світосприймання, куди входить не лише індивідуальний досвід, а й суспільний, національний, культурний.

Лінгвістичні дослідження поняття мовної картини світу висвітлено у працях таких науковців, як Ю. Апресян, Т. Булигіна, А. Вежбицька, В. Іваненко, Л. Лисиченко, Н. Сологуб та ін. У сучасному мовознавстві існує декілька підходів до упорядкування лексичного матеріалу. Широко розповсюджений польовий принцип опису лексичних одиниць. Започаткований у семасіології та пов'язаний з іменем Й. Тріра, В. Порціга, В. фон Вартбурга, корінням цей підхід сягає лінгвістичної теорії Вільгельма фон Гумбольдта, який підкреслював, що кожному народу притаманне своє бачення світу, яке, з одного боку, відбиває особливості сприймання його народом, а з іншого – впливає на це сприймання [5, с. 86]. У зв'язку з цим чітко простежується національна своєрідність мови зі специфікою мовного відображення світу. Це й окреслює **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування поняття мовної картини світу, що впливає на національно-світоглядне самовираження українського народу. Для досягнення мети було виконано такі **завдання**: а) визначено концепцію повноти сприйняття світу; б) розкрито близькість мовної картини світу до внутрішнього лексикону людини; в) виділено комплексний аналіз лінгвоспецифічних концептів, що впливають на національно-світоглядну самоідентифікацію особистості.

Одним із головних завдань мовознавчої науки є дослідження взаємозв'язку мови і свідомості, мислення і діяльності людини. У цьому сенсі картина світу є тією основою, на якій побудована взаємодія людини та її оточення. Картина світу змінюється з розвитком суспільства, адже протягом років змінюються національно-світоглядні орієнтири народу. Відповідно видозмінюється й мовна картина світу.

На думку А. Вежбицької, важливим для дослідження мовної картини світу є розуміння того, що мови є неоднорідними за характером своєї лексики, вони відрізняються одна від одної мірою детальності розроблення не тільки назв певних реалій, а й цілком абстрактних семантичних полів. У кожній мові є культуроспецифічні слова, які відображають минулий досвід соціуму стосовно дій і роздумів про навколишній світ певними способами. Як зазначає дослідниця, рідна мова впливає на концептуальний погляд особистості, а тому людям, які володіють кількома мовами, відомо, що мова й спосіб мислення перебувають між собою в певному взаємозв'язку [3, с. 35].

Кожна мова, послуговуючись специфічними інструментами концептоутворення, формує власну самобутню картину світу, яка у своїй суті становить основу національної культури.

На думку В. фон Гумбольдта, в мові здійснюються акти розуміння людиною світу. Слово є відбитком не предмета самого по собі, а його чуттєвого образу, створеного цим предметом у душі людини внаслідок мовотворчого процесу [5, с. 68].

У лінгвістичних дослідженнях зосереджується увага на вивченні засобів представлення в мові різних видів знань, а також активно вивчається процес набуття й усвідомлення людиною інформації про навколишній світ. Цей процес, на думку Г. Богуславської, безпосередньо пов'язаний з реалізацією певної когнітивної діяльності людини, яка трактується як виявлення ментальних здібностей людини, спрямованих на пізнання й оцінку самого себе й навколишнього світу [2, с. 215].

Визнаючи за концепцією всю повноту сприйняття світу, когнітологи зосереджують увагу на доведенні, в тому числі й за допомогою мови, формування концептів на основі зорових, слухових, естетичних та інших образів, які утворюють ментальну картину світу. На думку І. Голубовської, ідеальна картина світу, образна у своїй основі, перетворюється в мовну картину світу. Через мову внутрішня репрезентація світу, яка включає знання про зовнішній і внутрішній світ людини, стає доступною для дослідження [4, с. 253]. Підкреслимо також і те, що не відмовляючись від вивчення мови як засобу пізнання навколишньої дійсності, когнітивна наука закликає розглядати мову як специфічний спосіб проникнення в таємниці процесів мислення, як отримання знань про діяльність розуму. Це означає, що когніція як результат пізнання утворює сукупність уявлень про світ, включаючи людину.

Дослідження вчених показують, що мова відображає світ у всій його багатогранності. Людина та дійсність взаємодіють у мові в різних аспектах, одним з яких є відтворення картини соціального світу як складника цілісної картини світу засобами мови. У цьому сенсі одним із головних завдань учених-лінгвістів є реконструкція цілісної картини світу за даними мови, що й передбачає, на думку А. Белової, виявлення принципів будови й структури мовних та концептуальних картин світу [1, с. 30]. Крім цього, А. Белова, Г. Колшанський у своїх дослідженнях підкреслюють необхідність розмежувати поняття мовної та концептуальної картини світу, оскільки кожна з них має свої складові.

Досліджуючи особливості мовної та концептуальної картини світу, С. Потапенко у своїй праці “Орієнтири мовної та концептуальної картини світу (на матеріалі англійської мови)” [7] звертає увагу на те, що мовна картина світу – це певний суб’єктивний образ об’єктивного світу, який концентрує всі сторони життя людини. Особливість цієї картини світу, на думку автора, полягає в тому, що вона перебуває у взаємозв'язку з ментальним лексиконом. Концептуальна картина світу в названій праці розглядається як “системність ідеального утворення”, яким виступає свідомість.

Теоретичним проблемам вивчення мовних картин світу присвячено монографію Ж. Соколовської ““Картина світу” та ієрархія сем”. На думку дослідниці, картина світу, що розуміється як сукупність уявлень людини про об’єктивну дійсність, є тією глибинною основою, тим змістовим каркасом, на якому базується надскладна мережа відношень, “єдина жива тканина” всієї лексико-семантичної системи мови [8]. Ж. Соколовська розрізняє картину світу та наукову картину світу, оскільки картина світу порівняно з науковою картиною світу, на думку дослідниці, включає в себе не тільки наукове знання, а й знання повсякденне, побутове, міфологічні, казкові компоненти знання, вигадки, фантазії, марновірства тощо [8, с. 4].

Л. Лисиченко, досліджуючи принципи взаємодії між мовними та концептуальними картинами світу, зауважує, що мовна картина є “засобом активації концептуальної картини світу при розумінні даного процесу як збудження окремих ділянок мозку в актах розумової та мовленнєвої діяльності під впливом тих чи інших сигналів або стимулів” [6, с. 36–41].

Зусилля окремих лінгвістів спрямовані на вивчення мовної картини світу на основі комплексного (лінгвістичного, культурологічного, семіотичного) аналізу лінгвоспецифічних концептів мови в міжкультурній перспективі. Особливої значущості у зв’язку з цим набувають дослідження концептів національно-світоглядної самоідентифікації особистості, зокрема й народу в цілому. Так, дану проблему розробляли такі науковці, як І. Голубовська, Л. Лисиченко, Ю. Мосенкіс.

Отже, складність і багатовимірність феномена національно-світоглядної картини світу зумовили широкий спектр лінгвофілософських, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних досліджень, а також окремих наукових пошуків у галузі фольклористики, міфології, етнолінгвістики.

Результати проведеного дослідження дозволяють визначити певні перспективи подальших розвідок наукового пошуку: національно-світоглядне вираження мовної картини світу у творчості Яра Славутича.

Л і т е р а т у р а :

1. *Белова А. Д.* Мовні картини світу: Принципи утворення та складові / А. Д. Белова // Проблеми семантики слова, речення та тексту: збірник наукових статей. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 26–30.
2. *Богуславская Г. П.* Языковая картина мира и культура народа / Г. П. Богуславская // Язык и культура: четвертая Международная конференция: [материалы]. – К.: ИМО Киевского ун-та им. Тараса Шевченко, Институт украинского языка НАН Украины, Фонд гуманитарного разв. “COLLEGIUM”, 1996. – С. 215–216.
3. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Наука, 1997. – 416 с.
4. *Голубовська І. О.* Мовна картина світу як об’єкт лінгвістичного вивчення / І. О. Голубовська // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: збірник наукових праць: у 2 ч. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – Ч. 1. – С. 252–258.
5. *Гумбольдт В.* К опыту, определяющему границы деятельности государства // Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Наука, 1983. – С. 68–75.
6. *Лисиченко Л. А.* Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Нова серія. – 1998. – Т. 6. – С. 129–145.
7. *Потапенко С. І.* Орієнтири мовної та концептуальної картини світу (на матеріалі англійської мови) / С. І. Потапенко // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип. 5. – Т. III. – Ч. 2. – С. 125.
8. *Соколовська Ж. П.* Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.

Полякова Т. В. Теоретический аспект языковой картины мира как элемента национально-мировоззренческого самовыражения украинского народа.

Статья продолжает цикл публикаций автора по проблеме языковой картины мира в творческом наследии украинских поэтов. Акцентируется внимание на теоретических засадах концепции восприятия мира зарубежными и отечественными лингвистами.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, лексико-семантическое поле, лексическая единица.

Polyakova T. V. The theoretical aspect of language picture of the world the element of national worldview self-expression of the Ukrainian people.

The article follows the author's publications on the problem of the linguistic world image in the poetic works of Ukrainian poets. The main attention is focused on the theoretical foundations of the world perception concept of foreign and domestic linguists. The work reveals the interdependence of human language and consciousness, thinking and activity. It is stressed that language influences the individual's conceptual view of the world, society and history. The author proves that language reflects the world in all its diversity.

Keywords: language picture of the world, lexico-semantic field, concept, the space micro field.

**Полякова Т. М.
Институт языковедения
имени А. А. Потебни НАН Украины**

КУЛЬТУРНО-БЫТОВАЯ ТРАДИЦИЯ ПОТОМКОВ УКРАИНСКОГО КАЗАЧЕСТВА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Г. Ф. КВИТКИ-ОСНОВЬЯНЕНКО)

В статье анализируется украинская лингвокультура, представленная на страницах русскоязычных произведений Г. Ф. Квитки-Основьяненко, рассматриваются культурно-бытовые реалии, которые свидетельствуют о преемственности традиций украинского казачества.

Ключевые слова: украинские культуремы, русский художественный дискурс, культурно-бытовая традиция украинского казачества.

Украинский писатель Григорий Федорович Квитка-Основьяненко (1778 – 1843) родился на Слобожанщине, по происхождению относился к казацко-старшинскому роду (дядя Г. Квитки, украинский историк Квитка Илья Иванович /1745 – после 1817/, служил в Харьковском казачьем полку, собирал документы и материалы по истории Украины [5, с. 164]). Григорий Квитка писал на русском и украинском языках, его этнографические очерки и народно-бытовые произведения значительно повлияли на развитие украинской литературно-этнографической школы [10, с. 733], явились богатой энциклопедией исторических фактов.

Проза и статьи Г. Квитки (на украинском языке – в русском переводе) печатались в известных российских журналах “Москвитянин”, “Московский вестник”, “Отечественные записки”, “Современник”. В. Г. Белинский между “бесчисленными повестями талантливого Основьяненко” особенно выделял “замечательный роман “Пан Халявский” – сатирическую картину старинных нравов Малороссии, написанную рукою отличного мастера” [1, т. I, с. 729, 734, т. II, с. 585], а в отношении художественного отражения писателем малороссийского быта приравнивал Г. Квитку к Н. Гоголю, “умевшему рисовать малороссию русским языком” [1, т. I, с. 400-401].

В русскоязычных произведениях Г. Квитки “Пан Халявский” (роман) и “Панна сотниковна” (повесть) этнографически отражены отголоски казацкой эпохи, затрагивающие многие сферы украинского бытия. Писатель именует середину